

به مناسبت یک‌سالگی فصلنامه «تعامل انسان و اطلاعات»

یزدان منصوریان: عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی، جانشین سردبیر تعامل انسان و اطلاعات y.mansourian@gmail.com

مجله، پنج مقاله بیشترین بازدید را داشته‌اند که عبارت‌اند: «بررسی عملکرد سیستم‌های بازیابی تصاویر پزشکی بر اساس تحلیل ساختاریافته مطالعات اخیر»، «بررسی عوامل انگیزاننده و بازدارنده رفتار اطلاع‌یابی مشارکتی در دستیاران تخصص و فوق تخصص پزشکی»، «جایگاه شبکه‌های اجتماعی آنلاین در میان دانشجویان کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی»، «رفتار اطلاع‌جویی مشارکتی: مفاهیم و نظریه‌ها» و «تبیین روابط مفهومی سه نظریه رفتار اطلاعاتی». همچنین در طول این یک سال روند دریافت مقالات رو به افزایش بوده و امیدوارم این روند رشدی فزاینده داشته باشد و در شماره‌های آتی آثار بیشتری به دفتر مجله برسد. خوشبختانه به دلیل ماهیت بین‌رشته‌ای و افق‌های وسیعی که پیش روی این حوزه‌ی تخصصی وجود دارد، زمینه‌های فعالیت فراوانی برای تحقیق در قلمرو تعامل انسان و اطلاعات وجود دارد.

در این شماره، از میان آثار دریافتی هفت مقاله برای انتشار پذیرفته شده‌اند. مقاله نخست با استفاده از مقیاس چندبعدی ون کمپن به بررسی میزان اضطراب کتابخانه‌ای دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز پرداخته و نمونه‌ای از مطالعاتی است که وجوه احساسی و عاطفی کاربران منابع اطلاعاتی را در کانون توجه خود قرار می‌دهند. تاکنون آثار متعددی در این زمینه منتشر شده و همچنان موضوعی ارزشمند برای مطالعه در تعامل انسان و اطلاعات محسوب می‌رود. یکی از مهم‌ترین چارچوب‌های نظری برای بررسی جنبه‌های احساسی و عاطفی تعامل انسان و اطلاعات، نظریه معروف «بار عاطفی»^۲ اثر دکتر داین نال^۳ - استاد دانشگاه هاوایی - است که جزئیات آن را می‌توانید در کتاب «نظریه‌های رفتار اطلاعاتی» بخوانید (فیشر و همکاران، ۱۳۸۷ و نال، ۲۰۰۵).

بر اساس این نظریه کنش‌ها و واکنش‌های فکری افراد در خلال جستجو و بازیابی اطلاعاتی تحت تأثیر وضعیت احساسی آنان قرار دارد. این وضعیت حاصل برآیند دو عامل

با انتشار چهارمین شماره از نخستین دوره فصلنامه «تعامل انسان و اطلاعات»، اکنون این نشریه علمی یک‌ساله می‌رود. به این ترتیب، امروز همچون نهالی است که چهار فصل را پشت سر گذاشته و با تجربه‌ای که در این مدت کسب کرده، با امید و توانی بیش از روز نخست رو به سوی آینده دارد. سالی که گذشت برای متولیان نشریه سالی سرشار از بیم و امید بود. بیم از آنکه مبدا تأسیس مجله‌ای تازه در یک حوزه کاملاً تخصصی و نوین نتواند به سادگی جایگاه واقعی خود را در جامعه علمی بیابد؛ و امید به همکاری و همدلی متخصصان رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی برای مشارکت مؤثر در انتشار این نشریه‌ی نوپا. خوشبختانه اکنون از بیم روز نخست کاسته و بر امیدمان به آینده افزوده شده است. بی‌تردید، پس از یاری خداوند متعال، ما این دستاورد را مدیون همکاری و استقبال چشمگیر استادان، پژوهشگران و دانشجویان این رشته می‌دانیم. آنان که با ارسال آثار ارزشمند خود نشان دادند توان جامعه‌ی علمی ما برای توسعه مطالعات در این زمینه قابل توجه است.

هرچند به‌رغم تازه تأسیس بودن مجله، تعداد مقاله‌های دریافتی بیش از انتظار اولیه بود، اما مثل هر مجله علمی دیگر ما ناگزیر از داوری و انتخاب آثار برتر بودیم و فقط آثاری که توانستند امتیاز لازم را از نظر داوران کسب کنند، منتشر شدند. با احتساب این شماره و در نخستین سال انتشار، ۲۸ مقاله در زمینه‌های مختلف تعامل انسان و اطلاعات در این نشریه منتشر شده است که متن کامل همگی به‌رایگان در سایت^۱ ما موجود است. به‌رغم تنوع موضوعی مقالات، فصل مشترک آن‌ها وجوه مختلف تعامل انسان و اطلاعات است. آمار بازدیدهای سایت نشان می‌دهد که برخی از آثار بیشتر مورد توجه مخاطبان قرار گرفته‌اند. هرچند تعداد بازدیدها تنها شاخص موفقیت یک مقاله نیست، با این حال می‌توان با کمی تسامح و تساهل آن را معیاری برای اثربخشی مقالات در نظر گرفت.

بر اساس آمار موجود، تا این مرحله و در سه شماره نخست

^۲ Affective Load Theory

^۳ Diane Nahl

^۱ <http://hii.khu.ac.ir/>

تحقیق نشان داده است که پنج طبقه مفهومی انگیزه اطلاع‌یابی، موانع اطلاع‌یابی، شیوه اطلاع‌یابی، اعتبارسنجی اطلاعات و اشتراک اطلاعات مهم‌ترین مقولاتی هستند که می‌توانند برای تدوین الگویی از این فرآیند حول اندیشه اصلی «رفتار اطلاع‌یابی سلامت زنان باردار» به کار آیند. مهم‌ترین نیازهای اطلاعاتی گروه موردبررسی عبارت‌اند از نیازهای روانی، تغذیه، سلامت مادر و جنین، شیوه‌های زایمان. نداشتن فرصت کافی برای جستجوی اطلاعات، ناتوانایی در سنجش اعتبار مطالب و سطح بالای مطالب کتاب نیز مهم‌ترین موانع اطلاع‌یابی آنان بوده است. ضمن آنکه پزشک مرجع اولیه در کسب اطلاعات و از معیارهای مهم اعتبار سنجی به شمار می‌آید. توصیه نویسنده مقاله این است که با توجه به اهمیت کسب اطلاعات در زنان باردار، مشارکت مؤثر متخصصان علم اطلاعات و دانش‌شناسی در تأمین نیازهای اطلاعاتی، رفع موانع اطلاع‌یابی و تسهیل فرآیند اطلاع‌یابی آنان و توجه بیشتر به مراکز اطلاع‌رسانی ضروری به نظر می‌رسد. یافته‌های این تحقیق همچنین می‌تواند مورد استفاده نهادهای مختلف از جمله نهادهای متولی سلامت زنان باشد. این مقاله از جمله آثاری است که با توجه به نیازهای گروه‌های در حاشیه کاربردپذیری تحقیقات علم اطلاعات و دانش‌شناسی را از محیط‌های آموزشی و دانشگاهی فراتر برده و سودمندی یافته‌های تحقیق در این رشته را در بافت طبیعی جامعه و در نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی نشان می‌دهد. پیش‌تاز توجه به نیازهای اطلاعاتی گروه‌های در حاشیه پروفیسور «الفردا چتمن»⁸ - استاد فقید دانشگاه فلوریدا - بود که با طرح نظریه‌های «فقر اطلاعاتی»⁹، «زندگی در حلقه»¹⁰، و «دنیا‌های کوچک»¹¹ چارچوبی نظری برای بررسی این موضوع ارائه کرد. او علاقه‌مند بود موانع فرهنگی و اقتصادی دسترسی به اطلاعات را در گروه‌های آسیب‌پذیر بشناسد و چگونگی تأثیر هر یک را تبیین کند. درحالی‌که پیش از آن تحقیق مستقلی درباره «رفتارهای اطلاع‌یابی» این گروه‌ها انجام نشده بود، زیرا محققان تصور می‌کردند اگر قرار است تعامل افراد با منابع اطلاعاتی بررسی شود، بهتر است در محیط‌های علمی نظیر دانشگاه‌ها صورت پذیرد. اما چتمن نشان داد که جریان اطلاعات در همه گروه‌های اجتماعی جاری است. جزئیات بیشتر درباره اهمیت توجه به نیازها و رفتارهای اطلاعاتی

«عدم قطعیت» و «فوریت»⁴ وظیفه‌ای است که کاربر قصد انجامش را دارد. عدم قطعیت مجموعه‌ای از چهار حس رنجش، ناامیدی، اضطراب و خشم است. هرچه میزان عدم قطعیت و فوریت بیشتر باشد، سنگینی بار عاطفی کاربر بیشتر می‌رود و در نتیجه از کارایی شناختی او کاسته خواهد شد. در چنین شرایطی کاربر احساساتی نظیر سردرگمی، پریشانی و ناکامی را تجربه خواهد کرد. این نظریه مبنای کتاب مستقلی شده که در سال ۲۰۰۷ داین نال و دانیال بیلال⁵ آن را با عنوان «اطلاعات و احساسات»⁶ منتشر کردند. در اهمیت و اعتبار این موضوع همین بس که جایزه کتاب سال ۲۰۰۸ را در حوزه رفتار اطلاعاتی در آمریکا به خود اختصاص داد. عنوان کامل این اثر «اطلاعات و احساسات: پارادایمی نوظهور در مطالعات رفتار اطلاعاتی»⁷ است که در تدوین آن ۲۴ نفر از پژوهشگران این حوزه مشارکت داشتند. توضیحات بیشتر در این زمینه را قبلاً در یادداشتی با عنوان «اطلاعات و احساسات: شناخت وجوه عاطفی در فرآیند اطلاع‌جویی»⁸ نوشته‌ام که در اینجا از تکرار آن پرهیز می‌کنم (منصوریان، ۱۳۹۱).

دومین مقاله‌ی این شماره بیانگر کاربرد مدل مکاشفه سایبرنتیکی در روند داوری مقالات علمی و با استفاده از روش فازی است. در این مقاله نویسندگان با رویکردی سایبرنتیکی به فرآیند داوری مقالات پرداخته‌اند تا به این ترتیب راهکاری مناسب جهت افزایش سطح کیفی مقالات چاپ شده در مجلات علمی ارائه کنند. آنان عوامل مؤثر در داوری مقالات را در پنج دسته طبقه‌بندی کرده‌اند که عبارت‌اند از: نوآوری، تازگی مطالب و کاربردی بودن در سطح بین‌المللی؛ نظم، انسجام منطقی و مستدل بودن متن؛ اعتبار منابع مورد استفاده؛ تناسب با گروه مخاطب؛ و شیوه نگارش. این پنج دسته اولویت بندی شده و محدودیت‌های موجود در مسئله بهینه‌سازی موردبررسی قرار گرفته است.

سومین مقاله با عنوان «رفتار اطلاع‌یابی سلامت زنان باردار: یک مطالعه گراند تئوری» نمونه‌ای از رویکرد کیفی به بررسی رفتار اطلاع‌یابی گروه‌های مختلف کاربران است. نویسنده با استفاده از نظریه زمینه‌ای به تحلیل رفتار اطلاع‌یابی یکی از گروه‌هایی پرداخته که در مطالعات پیشین به آنان کمتر توجه شده است. در نتیجه بر اساس نوع جامعه مورد مطالعه اثری خلاقانه محسوب می‌رود. یافته‌های این

⁴ Time Pressure⁵ Dania Bilal⁶ Information and Emotion⁷ Information and Emotion: The Emergent Affective Paradigm in Information Behavior Research and Theory⁸ Professor Elfreda Chatman⁹ Information Poverty¹⁰ Life in the Round¹¹ Small Worlds

بیشترین نیاز اطلاعاتی زنان مربوط به اختلالات ناباروری، تشخیص و درمان، علائم و عوارض بارداری، مشکلات جنین، اقدامات دوران بارداری و زایمان است. بعد شناختی و عاطفی از مؤلفه‌های اصلی اعتماد در میان کاربران بوده است و نویسندگان مقاله به این نتیجه رسیدند که توانایی مثبت فروم‌ها مبتنی بر امکان مبادله اطلاعات است و امکان دسترسی سریع به اطلاعات به‌ویژه اطلاعات سلامت اهمیت دارد. آنان پیشنهاد کردند مدیران سایت‌های پزشکی و سلامت، اقدام به راه‌اندازی فروم در سایت‌های خود کنند.

آخرین مقاله این شماره به بررسی رفتارهای اطلاعاتی کودکان و نوجوانان در تعامل با منابع چاپی و دیجیتالی پرداخته است. در این پژوهش برای مطالعه از کتاب‌های دیجیتالی کتابخانه مجازی کودکان و نوجوانان ایران استفاده شده است. هدف این پژوهش بررسی تأثیر جنسیت، سن شرکت‌کنندگان، و مصور بودن کتاب با ترجیح شکل کتاب است. یافته‌ها نشان می‌دهد هفتاد درصد شرکت‌کنندگان شکل چاپی را به دیجیتالی ترجیح می‌دهند. جنسیت کودکان و مصور بودن کتاب تأثیری در انتخاب شکل کتاب ندارد، هر چه سن کودکان بالاتر می‌رود اشتیاق به استفاده از شکل چاپی بیشتر می‌رود، درحالی‌که کودکان کم‌سن‌تر با کتاب دیجیتالی به‌عنوان یک منبع سرگرمی نزدیک می‌شدند. همچنین شکل چاپی اشتیاق بیشتری را برای ادامه مطالعه در کودکان و نوجوانان ایجاد می‌کند.

این مقاله نمونه‌ای از آثار موجود در زمینه تعامل کودکان با منابع اطلاعاتی است که در سال‌های اخیر در حوزه تعامل انسان و اطلاعات با استقبال محققان همراه بوده است. این استقبال باعث شده که علاوه بر تنوع موضوع، زمینه‌هایی نیز برای تحول روش‌شناختی ایجاد شود. زیرا به دلیل ویژگی‌های سنی کودکان لازم است پژوهشگران در مطالعات این گروه از ابزارهای مناسب بهره‌گیرند. در نتیجه، آنان با بازنگری در چگونگی اجرای روش‌های تحقیق معمول، شیوه‌های نوینی ابداع کرده‌اند که به آن «روش‌های تحقیق کودک پسند»^{۱۳} می‌گویند. این روش‌ها نمونه‌ای از «رویکردی مشارکتی»^{۱۴}، «روش‌های پژوهش کیفی مشارکتی»^{۱۵} یا «پژوهش مبتنی بر مشارکت‌کنندگان»^{۱۶} می‌گویند. هرگاه محقق بر اساس ویژگی‌های سنی، شناختی و مهارتی نمونه مورد مطالعه تغییراتی در ابزار تحقیق خود ایجاد کند و نیاز آنان را در

گروه‌هایی که به هر دلیل کمتر در مطالعات رفتار اطلاعاتی به آن‌ها توجه شده است را قبلاً در مقاله‌ای با عنوان «نظریه‌ی فقر اطلاعاتی الفردا چمن» نوشته‌ام که امیدوارم مقدمه‌ای برای مطالعات بیشتر در این زمینه باشد (منصوریان، ۱۳۹۳ الف).

مقاله چهارم مطالعه‌ای پیمایشی است که با استفاده از پرسشنامه انجام شده و درصدد مقایسه توانمندی‌های اطلاع‌رسانی رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی از نظر کتابداران بوده است. بر اساس نتایج حاصل، از نظر نمونه مورد مطالعه رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی هر کدام توانمندی خاصی در اطلاع‌رسانی دارند. اما توانمندی شبکه‌های اجتماعی در مجموع حیطة‌های مورد بررسی نسبت به رسانه‌های جمعی در سطح بالاتری قرار می‌گیرد. نویسندگان مقاله به این نتیجه رسیده‌اند که شناخت توانمندی رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند در استفاده مؤثرتر از این رسانه‌ها و خصوصاً شبکه‌های اجتماعی به مدیران و مسئولان مربوطه کمک کند.

مقاله پنجم باهدف شناسایی عوامل مؤثر بر همکاری‌های در تولید علم، به بررسی روند مشارکت و همکاری در تولید و ویرایش مقالات و یکی پدیدای فارسی در بازه زمانی ۲۰۰۳-۲۰۱۲ پرداخته است. نتایج به‌دست آمده از رتبه‌بندی ۳۶۲ نویسنده فعال نشان داده ۲۰٪ از ویکی‌نویسان، با تولید ۷۸/۹۰ درصد مقالات افزوده و همچنین ۱۰٪ آنان با تولید ۸۶/۱۵ درصد ویرایش‌ها به‌عنوان همکاران پرکار شناخته شدند. در تفسیر تفاوت‌های موجود بین میزان مشارکت نویسندگان مشخص شد که ویژگی سطح عضویت مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کند. نویسندگان مقاله بر این باورند که همکاری مؤثر حاصل از حضور اقلیت مهم و یکی نویسان در ویکی‌پدیا فارسی بستگی به کیفیت گروه ویراستاری ناشی از سطوح دسترسی دارد.

محور بحث مقاله ششم شناسایی تعامل اطلاعاتی زنان باردار و تعیین نیازهای اطلاعاتی پزشکی آن‌ها در فروم اینترنتی «نی نی سایت»^{۱۲} است. فرومی که باهدف ارتقاء اطلاعات پزشکی زنان باردار ایجاد شده و بزرگ‌ترین سایت فارسی‌زبان فعال ویژه زنان، بارداری و بچه‌داری محسوب می‌رود. کاربران از طریق این سایت در مورد جنبه‌های مختلف زندگی گفتگو می‌کنند. پزشکی و سلامت، خرید و فروش، آموزش، تفریح و سرگرمی، دوست‌یابی، مذهب، سبک زندگی و همدلی از مضامین اصلی گفتگوی کاربران در فروم نی نی سایت است.

¹³ Child Centred Research Methods

¹⁴ Participatory Approaches to Research

¹⁵ Participatory Qualitative Research Methods

¹⁶ Participant-Centered Research Design

¹² <http://www.ninisisite.com/>

تهران: کتابدار.

منصوریان، یزدان (۱۳۹۱) «اطلاعات و احساسات: شناخت وجوه عاطفی در فرایند اطلاع‌جویی». سخن هفته شماره ۱۱۴. پایگاه خبری لیزنا،

دسترسی پذیر در: <http://www.lisna.ir> (دسترسی ۱۳۹۴/۰۴/۲۷)

منصوریان، یزدان (۱۳۹۳ الف) نظریه فقر اطلاعاتی الفردا چتمن. ماهنامه کرسی، شماره ۱۱، ص. ۱۲-۶.

منصوریان، یزدان (۱۳۹۳ ب) پژوهش‌های کودکانه در پژوهش‌های کیفی حوزه ادبیات کودک. ارائه شده در نخستین همایش دو سالانه «ادبیات کودک و مطالعات کودک»، تهران: شورای کتاب کودک، اول آبان ۱۳۹۳.

منصوریان، یزدان (۱۳۹۳ ج) «روش‌های پژوهش «کودک‌پسند» سخن هفته لیزنا، شماره ۲۱۵. پایگاه خبری لیزنا، دسترسی پذیر در:

<http://www.lisna.ir> (دسترسی ۱۳۹۴/۰۴/۲۷)

منابع لاتین

Nahl, D. & Bilal D. (eds.). (2007). *Information and Emotion: The Emergent Affective Paradigm in Information Behavior Research and Theory*. Medford, NJ: Information Today.

Nahl, D. (2005). *Affective Load Theory (ALT)*. In Karen E. Fisher, Sanda Erdelez, & Elizabeth F. McKechnie, (Eds.). *Theories of Information Behavior*. Medford, NJ: Information Today, pp. 39-43.

اولویت قرار دهد از این رویکرد بهره برده است. توضیحات بیشتر را در این زمینه قبلاً در یادداشتی با عنوان «روش‌های پژوهش کودک‌پسند» و مقاله‌ای با عنوان «پژواک صدای کودکان در پژوهش‌های کیفی حوزه ادبیات کودک» نوشته‌ام که علاقه‌مندان می‌توانند به آن‌ها مراجعه کنند (منصوریان، ۱۳۹۳ ب و ج). امیدوارم معرفی این روش‌ها مقدمه‌ای برای انجام تحقیقات بیشتر با رویکردهای نوین در ایران باشد.

اکنون که آخرین شماره از نخستین سال انتشار مجله تعامل انسان و اطلاعات پیش روی ماست، ضمن تشکر و قدردانی از همه کسانی که یار و یاور ما در این مسیر بودند، فرصت را غنیمت می‌شمارم و از همه خوانندگان ارجمند دعوت می‌کنم با ارسال آثار خود و آرایه نقد‌های سازنده ما را در استمرار حیات این نشریه نوپا یاری کنند. سایت این مجله به نشانی <http://hii.khu.ac.ir> پل ارتباطی ما با شماست و مشتاقانه در انتظار شنیدن دیدگاه‌ها و نظرات ارزشمند شما هستیم.

منابع

منابع فارسی

فیشر، کارن؛ اردلز، ساندا؛ مک کچنی، لین (۱۳۸۷). نظریه‌های رفتار اطلاعاتی. ترجمه فیروزه زارع و دیگران، ویراسته زاهد بیگدلی.